

К

5909

87023

ЗАПИСКИ
ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ

Кн. XIII-XIV (1927)

1927.

ЦЕНТРАЛЬНА
НАУМОВО-УЧЕБОВА
БІБЛІОТЕКА

У К Р А Ї Н С Ь К А А К А Д Е М І Я Н А У К

ЮБІЛЕЙНИЙ ЗБІРНИК

НА ПОШАНУ АКАДЕМИКА

ДМИТРА ІВАНОВИЧА БАГАЛІЯ

З НАГОДИ СІМДЕСЯТОЇ РІЧНИЦІ ЖИТТЯ
ТА П'ЯДЕСЯТИХ РОКОВИН НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ЧАСТИНА II

ЮБІЛЕЙНИЙ КОМПЕТ

акад. В. І. ЛИПСЬКИЙ—Президент Академії

акад. С. О. ЄФРЕМОВ—Віце-Президент

акад. А. Е. КРИМСЬКИЙ—Неодмінний Секретар

Секретар Комітету

526

1307

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

ЗАПИСКИ

ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ

Кн. XIII-XIV (1927)

ЗА ГОЛОВНИМ РЕДАГУВАННЯМ ГОЛОВИ ВІДДІЛУ
Акад. АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

ЦЕНТРАЛЬНА
НАУКОВО-УЧЕБНА
БІБЛІОТЕКА

59

У КИЇВІ—1927

ДЕ ЩО Є:

ТОМ II.

(Записки Історично-Філологічного Відділу, кн. XIII—XIV, 1927).

	Стор.
Проф. О. М. Ладиженський. Основні проблеми сучасної теорії пізнання й філософія Г. С. Сковороди	1—29
В. П. Петров. До характеристики філософського світогляду Сковороди . . .	30—43
М. М. Марковський. „Наталка Полтавка“ І. П. Котляревського за рукописом 1820 року	44—50
Проф. П. П. Филипович. Переклад Котляревського із Сапфо	51—56
Я. Я. Айзеншток. О. Паліци. З культурного минулого Слобожанщини	57—69
І. Ф. Єрофіїв. Харківські спогади В. Г. Масловича	70—75
Проф. В. І. Срезневський. Про збирачів українських пісень	76—82
Проф. А. А. Музичка. Маруся, казка. Одеса. 1834	83—96
Проф. В. І. Селінов. До питання про джерела повісти Пушкіна „Кірджалі“	97—110
М. П. Павлушков. Куліш у Тулі на засланні	111—143
П. П. Потоцький. Буквар Шевченка	144—146
Проф. О. В. Багрій. Політична повість М. І. Костомарова	147—151
П. П. Чубський. Вихід П. О. Куліша з російського підданства та поворот до російського підданства	152—166
Ів. Ткаченко. До тексту Кулішевої збірки поезій „Дзвін“	167—173
Проф. П. П. Кудрявцев. До історії освіти на Україні	174—184
Проф. А. О. Степович. З перших років „земскихъ собраній“ на Лівобережжі	185—189
В. В. Білий. Харківські вчені 1880-х років в українській літературі	190—205
Г. О. Коваленко. Г. І. Маркевич, полтавський видавець і друкар	206—212
П. О. Єфремов. Письменник-кольорист	213—230
Акад. М. Ф. Мельніков-Разведенков. Історична замітка про участь українських учених в організації кубанського університету в м. Катеринодарі	231—248
Ф. Г. Молчанов. Промова академіка Д. І. Багалія на врочистому засіданні в санаторії Цекубу в Кисловодському з приводу 200-річного юбілею Всесоюзної Академії Наук	249—252
Проф. А. І. Томсон. Die Erweichung und Erhärtung der Labiale im Ukrainischen	253—263
Проф. О. Н. Синявський. Фонетична контрверса	264—276
Проф. П. О. Бузук. З лінгвістичних розкопів на Білорусі	277—280
Проф. І. Любарський. Окремі мовні рівнобіжні	281—283
Проф. І. В. Шаровольський. Прийдучий час на -му	284—293
Проф. Л. А. Булаховський. Наголос українських прикметників	294—303
Проф. О. В. Ветухов. З архіву „Потебнянського Комітету“	304—310
З. М. Веселовська. Мова „Лексікону“ Памви Беринди	311—339
Проф. Є. Ю. Кагаров. До характеристики сучасного педагогічного руху на Заході	340—344
Проф. Ст. Рудницький. Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання	345—356

О. Н. СИНЯВСЬКИЙ.

Проф. Харк. Ін-ту Нар. Осв.

ФОНЕТИЧНА КОНТРОВЕРСА.

Слов'янські мови, між иншим, виділяються супроти інших мов індоєвропейської групи наявністю дуже поширеної категорії так званих м'яких приголосних, при чім ця характерна ознака вже праслов'янської мови в її нащадках — в окремих слов'янських мовах — по-різному трансформувалася, то „обмежуючися на меншому числі приголосних, то поширюючися на більшу частину приголосних якоїсь мови; саме оцей момент зумовлює типові контрасти в звуковій конструкції слов'янських мов“¹⁾. В усій сукупності й подробицях це явище в слов'янських мовах в обох прорізах — історичному й географічному (тоб-то власне в прорізі часу й простору) — занадто складне й запутане, і ми отут спиняємо увагу лиш на тому, що виступає як одно з найцікавіших питань української фонетики, це історія появи твердих (краще сказати-б „не м'яких“) приголосних перед передніми та близькими до них голосними, тоб-то історія складів *ле, не, ре...*, *ли, ни, ри...* в сьогочасній українській мові.

В родині сучасних слов'янських мов ці сполучення української мови являють собою досить виразний і своєрідний тип супроти типів інших: з одного боку ми бачимо сказати-б протилежний тип у мові російській, де українським *ле, не, те...*, *ли, ни, ти...* відповідають склади з м'якими приголосними (порівн. рос. поле, лебедь, небо... лихо, тихо...), з другого-ж тип середній поміж тими крайніми — в мові сербській, де ми знаходимо в одних аналогічних з наведеними випадками приголосні тверді, як в українській мові (напр. серб. небо, низак, лице..., в інших знов м'які, як у російській (напр. серб. књига, поље).

Усі інші слов'янські мови що-до характеру приголосних перед рефlekсами праслов'янських передніх та близьких до них голосних у більшій чи меншій мірі наближаються до одного з тих основних 3-х типів²⁾.

¹⁾ О. Брокъ, Очеркъ физиологіи славянскої рѣчи (Энцикл. слав. филол. 5,2), стор. 151. Підкресл. мов. О. С.

²⁾ Так, польська мова пом'якшеністю приголосних, особливо перед *е й і*, наближається до російської, хоч кількісно й відстає дещо супроти останньої. У болгарській мові приголосні перед болгарськими *е й и* тверді, але в меншій мірі, ніж в українській. [див. О. Брокъ, Очеркъ.., ст. 71—73, 154. В. Щепкинъ, Учебникъ болгарскаго языка, ст. 4. Т. Флоринскій, Лекціи по славянскому языкознанію. I, ст. 80—83, 88—89. А. Шахматовъ, Очеркъ древнѣйшаго періода історіи русск. яз. (Энциклоп.

Зважаючи на те, що в українській мові на величезній території тверді склади *ле, не, те...*, *ли, ни, ти...* виступають з надзвичайною послідовністю і властиво ніде більш у слов'янських мовах не повторюються, ми природно спиняємося перед питанням, як розуміти тверді приголосні в українській мові перед рефlekсами праслов'янських *e* й *i* не тільки в таких випадках, коли вони й не були м'які в праслов'янську добу, як от небо, нив, лихо і т. ін., а й у таких випадках, коли вони були м'які, як от у неї, книга, поле, море і т. ін. Питання тим більше цікаве, що в сусідніх українській мові слов'янських мовах (рос., білор., польськ., словацьк.) бачимо протилежне явище¹).

В праслов'янській мові приголосні були трьох категорій: тверді, м'які й напівм'які. Одні були тільки тверді (*k, g (h), x*), другі тільки м'які (*ž, č, š, dž, dž, c*), треті могли бути і тверді і м'які і напівм'які (*l, r, n, s*), на решті четверті і тверді і напівм'які (*d, t, z, b, p, v, m*). Що правда категорія напівм'яких приголосних (перед *i, e, e, ъ, ь*) власне гіпотетична і часто в лінгвістичних працях слов'янські слова зіставляється із спорідненими грецькими, латинськими й под. без жадних застережень, тоб-то так, що ми отожднюємо, напр., склади *te, de, ti, di...* в усіх тих мовах, читаючи їх з твердими приголосними²). Таке зіставлення знаходимо, напр., у В. Поржезинського в праці „Сравнительная грамматика славянскихъ языковъ“. Вып. 1³), у Г. Іллінського⁴), С. Кульбакина⁵), R. Meringer'a⁶) й ин. Але іноді натрапляємо на увагу, що в праслов'янській мові була категорія напівм'яких (напівналятальних, напівналяталізованих) приголосних. Так, напр., Ф. Фортунатов у праці «Краткій очеркъ сравнительной фонетики индоевропейскихъ языковъ» між иншим зауважує, що «о. 'слав. твердыя согласныя передъ мягкими гласными становились, надо думать, полумягченными» (ст. 227). У Й. Мікколи (Urslavische Grammatik. I) знаходимо увагу, що перед *e* в праслов'янській мові приголосні були напівм'які

славян. филолог. 11.), ст. 60]. У словинській (літерат.) мові взагалі приголосні мають нахил до отвердіння в усіх позиціях, хоч все-ж по народніх говорах м'якість спостерегається приблизно в тих самих випадках, що й у сербській (див. О. Брокъ, Очеркъ..., ст. 66. Т. Флоринскій, Лекція..., ст. 424 — 425). У чеській мові знов знаходимо інші відносини м'яких і твердих приголосних: подекуди тут знаходимо м'які відповідно до сербських м'яких (*n* перед *j*), але поруч і инші м'які, взагалі нечисленні супроти російсько-польських (див. О. Брокъ, Очеркъ..., ст. 62. Т. Флоринскій, Лекція... II, ст. 84 — 87. W. Vondrák, Vergl. slav. Grammatik. I, ст. 21). Далеко більше м'яких приголосних у мові словацькій, у тім числі *l, n, t, d* перед *i* й *e* й ин. передніми голосними (див. Т. Флоринскій, Лекція... II, ст. 270).

1) Кажу так, звичайно, без уваги на деякі специфічні явища в цих мовах, як напр. отвердіння *p*, то-що.

2) Хоч слід зауважити, що подекуди й иншим индоевропейським мовам були відомі так звані неперехідні м'які приголосні перед передніми голосними, напр., у латинській мові *l* перед *i* й *e* — див. K. Brugmann, Kurze vergleichende Grammatik, ст. 223 — 224.

3) Див. напр., ст. 12; 44, 48 й ин., де зіставляється спільно-слов'янські, старо-слов'янські, грецькі, латинські й под. слова: беръ, беръ Ж, фѣръ, fego, bhāgam i й т. ин.

4) Праславянская грамматика.

5) Др.-церк.-славян. языкъ.

6) Indogerman. Sprachwissenschaft.

(ст. 43), хоч він уже нічого не каже про приголосні перед *ь* й *і* (ст. 37—39). Особливо-ж часто й настирливо нагадує гіпотезу про напівм'які приголосні в праслов'янській мові перед *і, е, є, ъ, ь, О*. Шахматов ¹⁾, і гіпотезу цю не можна не визнати за цілком слушну, коли зважити відповідні факти в сучасних слов'янських мовах.

В кожному разі стає ясно, що передньо-язикові й губні приголосні (не йотовані) перед передніми й близькими до них голосними в праслов'янську добу не могли бути м'які. Вони могли бути або тверді, або — ймовірноше — напівм'які ²⁾, бо припустивши це останнє, найлегше й найприродніше можна пояснити ту різноманітність сполучень приголосних із рефlekсами колишніх передніх та найближчих до них голосних, що спостерегаємо в сучасних слов'янських мовах.

Отже, як розуміти українські тверді склади *не, ле..., ни, ли...* („и“ з ст. „і“)?

Що-до цього, то погляди мовознавців розходяться двома напрямками: одні бачать в українських твердих складах в основі явище праслов'янське, інші, навпаки, добачають у них явище вже зовсім нове, пізньо-українське. І до першої і до другої течії належить досить значне число дослідників-лінгвістів.

Не визнавав за нове явище в цілому твердих складів *не, ле..., ни, ли...* в українській мові О. Потебня ³⁾, так само очевидно О. Огоновський ⁴⁾, К. Михальчук ⁵⁾, П. Житецький ⁶⁾. Але чи не найенергійніше виступив на захист цього погляду проф. С. Смаль-Стоцький (з Т. Гар-

¹⁾ Див., напр., його „Исследования въ области русской фонетики“ (ст. 4). „Очеркъ древн. пер. ист. рус. яз.“ §§ 109 — 110. „Краткій очеркъ исторіи малор. (украин.) языка“. [„Украинскій народъ въ его прошломъ и настоящемъ“ II], ст. 672 й інші праці.

²⁾ Навіть для ст.-слов. мови звичайно не приймають тут м'яких приголосних, як це видно вже з вищенаведеного, хоч все-ж окремі лінгвісти вважають їх за м'які, як от А. Соболевскій, Древній церковно-славянскій языкъ. Фонетика. (літограф. вид.), ст. 25 й ин. А. Мейє, Введеніє въ сравнит. граммат. индо-европейскихъ языковъ. 2 изд., ст. 13.

³⁾ „Mr. нарѣчіє разнится отъ Вр., Поль. въ томъ, что въ немъ (за исключеніємъ сѣверныхъ говоровъ, какъ Заблудовскій, въ коихъ въ силу позднѣйшаго Вр. вліянія всякое *e*, стоящее не послѣ шипящей, измѣняется въ *e*) лишь въ сравнительно немногихъ случаяхъ *e* смягчилось, но *e* смягченное за исключеніємъ нѣкоторыхъ случаевъ *e* послѣ шипящихъ и немногихъ другихъ перешло въ *ѣ, о*, не зависимо отъ ударенія и отъ того, будетъ-ли это *e* основное, или происшедшее изъ *ь*“. (Замѣтки о малорусскомъ нарѣччі, ст. 39 — 40, див. іще 61). „Хотя невѣроятно, чтобы когда-либо *e* въ украинскомъ (схѣдно-украин. О. С.) произносилось слишкомъ мягко...“ (Два исследования, ст. 120, див. іще 139—140).

⁴⁾ Див., напр., S1 — 82 ст. його Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache.

⁵⁾ Див. „Къ вопросу объ отвердженіи слоговъ въ малорусскомъ“ („Ученія записки Казанскаго Университета“ за 1903 р., кн. 11), де Михальчук, хоч і не завжди спираючися на надійний матеріал, але рішуче заперечує погляд проф. Богородицького на походження українських твердих складів *те, ле . . ., ти, ли . . .* з колишніх *те, ле . . ., тѣ, лѣ . . .* і ставить пересунення в укр. мові старих *і* й *е* дещо назад та появу сучасних *ти, те . . .* без палаталізованих приголосних поруч із таким явищем укр. мови, як здовження *о* й *е* в нових закритих складах.

⁶⁾ „основное *e* не только сохранилось въ украинскомъ говорѣ, но даже развилось на счетъ *e . . .*“ (Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣччі, ст. 254, див. іще 223).

тнером) у своїй праці *Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache*, хоч і не можна сказати, щоб усі доводи й міркування в ній з цього приводу були безсумнівно слухні¹⁾.

На чолі прихильників другого, протилежного погляду на появу українських твердих складів *те, не . . . , ти, ни . . .* стоїть акад. О. Шахматов, що, здається, в кожній із своїх праць при нагоді твердить про пізніше походження цих українських складів, про те, що в праукраїнській мові перед *e* й *i* були всі губні й передньо-язикові паляталізовані, що ця паляталізація є явище спільно-східньо-слов'янське²⁾. Спинімося тут на одній його статті, спеціально цьому питанню присвяченій, бо ця-ж стаття й по сей день служить вихідним пунктом усім, хто поділяє погляди Шахматова на явище, та в ній і справді найдокладніше умотивовано гіпотезу. Це стаття в 25 т. *Archiv für slavische Philologie* (2 Heft, ст. 222 . . .) під назвою *Wie im Kleinrussischen die Palatalisation der Consonanten vor e und i verloren ging*. Власне Шахматов, як на це натякає вже й сама назва статті, має не стільки обґрунтувати погляд, як пояснити факт, бо погляд він уважає за думку більшості дослідників і на його довід просто нагадує, що, по-перше приголосні в українській мові м'які перед *i* з стар. *ъ* та *ѣ* noch bis heute, по-друге приголосні в ній м'які перед рефлексом *ѣ*, по-третє приголосні м'які перед колишнім слабим *ь* і по-четверте в укр. мові наявні форми вольового способу з м'яким закінченням (ведить . . .). Спираючися на це, а також на mehrere andere Tatsachen (але які?), Ш. і спитується в'яснити, як саме відбулося отвердіння в укр. мові перед тим м'яких складів, і чому саме виникло це явище, не схоже й на ті слов'янські мови, де переважають склади тверді, як словинська, сербська мови, не схоже й на ті, де пом'якшених більш, як мова російська, польська.

Як вихідний пункт до пояснення явища Ш. приймає гіпотезу відсутності в „спільно-руській мові“ unafficirte Consonanten, себ-то відсутності таких приголосних, що не були ні паляталізовані, ні л'ябіалізовані, за винятком тільки позиції перед *a*. Ці паляталізовані й л'ябіалізовані приголосні з'явилися в „спіль.-руськ.“ мові, як і в деяких західньо-слов'янських, з напівпаляталізованих та напівлябіалізованих праслов'янських, отже, не тільки перед *i* й *u* (латин. літера), а відповідно й перед *e* — *o*, *ę* — *q*, *ь* — *ъ*. Що в „спіль.-руськ.“ мові приголосні були паляталізовані перед *i*, *ѣ*, *e*, *ę*, *ь*, каже Ш., показують спостереження над „усіма руськими діалектами“, в тім числі й українськими (= kleinrussisch) в їх історії. На л'ябіалізацію-ж приголосних перед *u*, *o*, *q*, *ъ* указує перехід в українській мові *ѣ* в *ѓ* перед твердими приголосними—отже перехід *e* в напрямі до л'ябіалізованого *o* пояснюється як асиміляція голосного до наступного л'ябіалізованого приголосного. Указують

1) На 109 ст., напр., наводиться такі приклади як безмалъ, що мають ніби ілюструвати паляталізованість в укр. мові приголосних, коли відповідають наступні голосні—хоч-би й задні („без мала“). Важко пристати на таке пояснення й розуміння.

2) Див., напр., його „Исследования въ области русской фонетики“, ст. 8; „Очеркъ древн. періода ист. русск. яз.“, ст. 125 . . .; „Курсь ист. русск. яз. II“ (літограф.), ст. 14; „Краткій очеркъ ист. малор. (укр.) яз.“, ст. 672.

на це також деякі явища в рос.-білор. говірках, і все це дає підставу Ш-у заявити, що приголосні в „спіль.-руськ.“ мові були більше паляталізовані й відповідно лябіялізовані, ніж наступні (за ними) голосні, бо приголосні ті були такі, як перед *i* й *u* (лат. літ.). Через це, на думку Ш-а, в українській мові й розвинулися поміж такими приголосними й голосними Gleitlaute *i* й *u*, отже, „спіль.-руські“ $\text{p}^{\text{v}}\text{o}$, $\text{ń}^{\text{v}}\text{a}$, $\text{m}^{\text{ö}}\text{d}^{\text{u}}$, $\text{š}^{\text{e}}\text{š}^{\text{t}}\text{i}$, $\text{b}^{\text{u}}\text{o}^{\text{1}}\text{b}^{\text{u}}\text{a}$ в праукраїн. мові змінилися на $\text{p}^{\text{i}}\text{i}^{\text{2}}\text{v}^{\text{u}}\text{o}^{\text{2}}$, $\text{ń}^{\text{i}}\text{i}^{\text{2}}\text{v}^{\text{u}}\text{a}$, $\text{m}^{\text{i}}\text{ä}^{\text{d}}\text{u}^{\text{u}}\text{a}$ $\text{š}^{\text{i}}\text{ä}^{\text{š}}\text{t}^{\text{i}}\text{i}^{\text{2}}$, $\text{b}^{\text{u}}\text{o}^{\text{2}}\text{b}^{\text{u}}\text{a}^{\text{1}}$). Скоро по цім *i* стяглося з наступним голосним, відкіля й маємо i^{2} , ä з попередніми твердими приголосними (себ-то укр. *u* й *e*) як також і *u* *u*, *u* *o* > u^{2} , o^{2} (відкриті укр. *y* й *o*).

Така от за Шахматовим доля в українській мові паляталізованих та лябіялізованих приголосних + короткий палятальний та лябіяльний голосний ²⁾. Перед довгими голосними сталося інше: Gleitlaute *i*, *u* здовжилися, перейшовши в *i* й *u* (укр. *y*), а наступні голосні скоротилися: i^{e} , u^{o} , $\text{i}^{\text{ö}}$ > *ie*, *uo*, *iö*, при чім попередні приголосні не згубили своєї паляталізованості й лябіялізованості. Тільки-ж у сполученнях паляталізованих або лябіялізованих приголосних + i^{e} , u^{o} (що повстали з *ii*, *uu* і потім скоротилися в *i*, *u*) приголосні втратили паляталізованість і лябіялізованість, як і перед усякими *i* й *u* (укр. *y*).

На довід своєї гіпотези (Ш. так сам *ü* зве) він посилається на перехід *a* по паляталізованих приголосних в ä і далі в *e*, e^{1} , i^{2} в північних, західних і закарпатських говорах (мнесо, купет, коне, чисто, щчісьте, чєс, жеба, кнізь, жіль, чїс і т. ин.). Особливого значіння надає Ш. одній говірці в Сідлецькій губ.—Корницькій, де на місці „спільно-руськ.“ складів з паляталізованими приголосними + *a* знаходимо пригол. + *i* (наголошене) + *a*: жіааль, тіажко, гуліають, всіа, сіады, ріады, душіа і т. ин., але тільки під наголосом, як також і *ie*, *yo* (укр. літ.) з перевагою першої частини з старих *ъ* та e , o : сьвіеть, на межіе, въ ручіе, шієсьць, сіємъ, корієне, стуоль, куоть, боруодка, тюотка, вюовъ і т. ин., але без наголосу *i*, *e*, *y* (укр. літ.): видрб, дилити, виковати, шєсьци, сєми, кузкі, нужкі, тюткі і т. ин. Усе це на думку Ш-а, як-найкраще доводить що по-1 поміж приголосними й наступними голосними розвивавсь в укр. мові Gleitlaut *i*, по-2 ява *i* мала наслідком диспаляталізацію приголосних і перехід голосних у відкритий ряд (тоб-то t^{e} > tiä) і по-3 дальша доля *i* залежала від того, чи наступний голосний був наголошений чи ненаголошений, короткий чи довгий: розвивавсь він у праколицькій говірці в *i* в наголошених складах, а в праукраїнській мові в складах закритих довгих, творячи дифтонг з наступним голосним; навпаки, перед короткими голосними в праукраїнській

¹⁾ Транскрипції Ш. уживає за Зіверсом.

²⁾ Тут, очевидно, слід-би говорити не за „паляталізовані“ приголосні, а за „палятальні“, але я вживаю так тому, що сам Ш. тут не розрізняє їх і вживає звичайно *palatalisirt* (Пор. J. Mikkola, *Urslav. Gram.* I, ст. 28, 29, 33).

мові та перед ненаголошеними в пракорницькій говірці *i* має тенденцію зникати ¹⁾.

Що-до лябіялізації українських приголосних перед *o*, й *ō*, то Ш. указує на подібне явище й у чеській мові та польських говірках (*ūōc̄es, s̄ūobé...*, також „*o rochylone*“) і зазначає, що в цілому процес лябіялізації в польській мові той самісінкий, що він накреслив для праукраїнської мови, тоб-то $t^u o > t^u o$, а $t^u \bar{o} > t^u u \acute{o} > t^u o$.

Схожий процес спостерегаємо й у мовах латинській і старогерманській (лат. *quattuor, quam, socio...*, гот. *hvis, quius...*, і все це має довести можливість його й у мові українській. Та й дані цієї останньої свідчать, на думку Ш-а, про те-ж. Так, занепад паляталізованих приголосних (диспаляталізація) перед *e* й *i* стоїть у залежності від того, що „спільно-руське“ закрите *i* перейшло в укр. у відкрите *i*² (середнє *i*, суч. *и*) через *i*². В закарпатських говірках, де *i* й *y* (лат. літ.) розрізняються, *i* відкрито вимовляється. Історія груп *ky, gy, xy* в укр. мові також ілюструє явище, бо з занепадом лябіялізації *y* (*ы*) й *k, g, x* переходять в палятальні *k, g, x* (до цього спричинилася наявність у мові старих паляталізованих *h, l', ś...*), а *y* (*ы*) в *i*² (через *i*).

Зіставляючи українські зілля, життя... з ніби-то спорідненими північно-рос. *к'олья, колосья...*, Ш. приходить до висновку, що раніше ставсь перехід праслов'янських *e* в *ĭ* (в закінченні -*ĭje*), а вже потім диспаляталізувалися приголосні перед *e* й *i*, навіть раніше з'явилися довгі приголосні (зілля...). При тому він намагається зв'язати українські третя, третій, божий... з рос. третья, третій..., дуже штучно пояснюючи, чому тут немає здовження приголосних та переходу *e* й *o* в *i*.

Наостанці Ш. вказує на схоже з українською диспаляталізацією приголосних перед *e* й *i* явище в мові полабській.

Як уже зауважено, Ш. не раз висловив отаке своє розуміння походження україн. твердих складів *те, де...*, *ти, ди...* через стадію пом'якшеності *ix* ²⁾. Більш-менш аналогічно розуміють його й інші дослідники, як от А. Соболевський ³⁾, С. Кулабакин ⁴⁾, Н. Дурново ⁵⁾, Б. Ляпунов ⁶⁾, Т. Лер ⁷⁾, А. Кримський ⁸⁾ й ин., хоч ніхто не віддав йому стільки ваги, як Шахматов.

¹⁾ Значіння наголосу в історії голосних Вс. Ганцов поширив на всю територію північно-українських говорів, децо відмінивши погляд Ш-ва — див. його працю „Діалектологічна класифікація українських говорів“ (Записки Іст.-Філолог. Відділу У.А.Н., кн. IV).

²⁾ Див., напр., його „Исследование въ области русской фонетики“, ст. 8. „Очеркъ древнѣйшаго періода...“, ст. 127 (де, між иншим, Ш. так починає умотивовувати свою гіпотезу про пізніше походження україн. твердих приголосних перед *e* й *и*: „это видно, во-первыхъ, изъ того обстоятельства, что уже въ общесл. праязыкѣ передъ гласными передняго ряда, въ частности передъ *i* й *e*, развивалась полумягкость“). І баг. інших.

³⁾ Див. його „Лекція...“, ст. 42. 135...

⁴⁾ Див. його „Украинскій языкъ“, ст. 35...

⁵⁾ Див. його „Очерк ист. руск. языка“, ст. 144... й інші праці.

⁶⁾ Див. *Slavia III*, ст. 690.

⁷⁾ Див. *Rocznik slawistyczny* за 1914 — 1915 р., т. 7, ст. 93...

⁸⁾ Див. його „Украинская грамматика...“, I, ст. 192...

Чи слухні-ж ці погляди й доводи Шахматова?

Разом із іншими (див. угорі) нам вони не видаються безсумнівними в такій мірі, як пощастило їм знайти собі поширення в науковій літературі.

На довід свого сумніву й скептицизму до тієї гіпотези наведемо деякі факти й уваги.

Коли в українській мові приголосні (зубні) м'які перед рефlekсами старих *ъ, е, е* й *ь* слабого, то саме це, на нашу думку, зовсім не свідчить за те, що перед старим *е* (з *е* й *ь* сильного) та *і* вони повинні були бути м'які, як гадає у вищенаведеній статті Ш. Навіть коли виходити з даних інших слов'янських мов, то й тоді ми не зобов'язані логічно припускати для праукраїнської мови склади *t'e, n'e..., t'i, n'i...* (а за Ш-вим навіть *t'ie...*), бо отвердіння й пом'якшення приголосних по окремих слов'янських мовах власне не повторюється з усіма подробицями, і завжди в окремих мовах у чомусь відмінне супроти інших, а часто навіть і в межах окремої мови різниться у говірках. Головне-ж, дані самої української мови не тільки не вимагають того припущення, а як-раз навпаки. Як відомо, паляталізованість і палятальність приголосних вирізняє слов'янські мови супроти інших родичів індоєвропейської родини в найстарішій (праслов'янської) доби, при чім в окремих слов'янських мовах спостерегаємо різні типи тенденцій паляталізації — отвердіння. Що-до української мови, то й у ній маємо характерну тенденцію протягом довгого часу в одних умовах розвивати, поширювати паляталізацію приголосних, в інших знов утрачати. Зіставляючи дотичні факти з української мови, бачимо, що і пом'якшеність не м'яких споконвічних приголосних і отвердіння споконвічних м'яких відбувалися в ній хоч і в різні часи, але з однаковою тенденцією, навіть можна сказати в однакових фонетичних умовах. Так, беручи хронологічно досить віддалені між собою пом'якшення приголосних в укр. мові, а саме передісторичне (праслов'янське) діялектичне пом'якшення приголосних перед рефlekсом праслов. *е* (взяти, теля...), пом'якшення приголосних перед *е* (приніє, тітка...) і нарешті появу таких пом'якшених у визвуці, як ідіть, женіть, робіть..., брать гнать..., принось, сядь...¹⁾, ми бачимо в них дещо спільне, а саме те, що колишні сполучення приголосних із голосними переднього ряду та найближчими до них (тоб-то *е, е, і, ь*) нелябіялізованими переходять в укр. мові в сполучення м'яких приголосних або при занепаді голосних просто в м'які приголосні при неодмінній умові — коли ці голосні відхиляються у напрямі від *е*, при чім до такого відхилення залічити треба й зникання голосного, а крім того „відхилення“ треба розуміти ширше за пересування голосного вгору, вниз, назад, бо сюди ввійдуть і лябіялізація голосного. Так, перша паляталізація (взяти, теля...) з'явилася як наслідок переходу *е* (з напівпаляталізов. попереднім приголосним) до спідніх голосних — *а* (через *ä*?), коли з'являється і паляталізація попереднього приголосного. Так само при $\bar{e} > \bar{o} > \bar{i}\bar{o}...$ і нарешті при зниканні *е, і* (може навіть укр.

¹⁾ Останні, звичайно, також не одночасні, але всі вони з'явилися пізніше за 2 групу, не кажучи вже за 1.

и), ь. І навпаки: перед *e* та наближеними до *e* приголосні не м'які і то не тільки праслов'янські нем'які, а й м'які (йотовані), не тільки небо, несе, день, диво..., а й до неї, землю, лице, з ними, книга й т. ин.

Констатувавши наявність в українській мові цієї фонетичної тенденції до паляталізації (передньо-язикових і губних) в умовах віддалення первісно близьких до *e* голосних від цього останнього (від *e*) і навпаки через довгий ряд віків, отже прийнявши цю тенденцію сказати-б за „українську позицію“¹⁾, ми зрозуміємо чимало явищ української мови без накопичування гіпотез і нав'язування минулому її таких фактів, що розходяться з фактами безсумнівними. Розглянемо ці явища.

1. Рефлекс носового праслов'янського *e* звичайно зм'якшує попередній приголосний в укр. мові, коли сам переходить в *a* (тягти...), оскільки-ж не відходить від *e*, остільки й паляталізації приголосних немає, напр., північно-українські колодезь, носеть (= носять) і т. ин.²⁾, а спорадично і в інших говірках: вгледіти.

2. Те саме маємо і з приголосними перед рефlekсами *ъ*: гніздо, гнізда... з палятальними приголосними перед *i*, але (в північних говірках) дедок, утекать³⁾... 2 (а спорадично і в інших: сем'я, крепак). Що звук *i* із *ъ* з'явивсь, віддаляючися від *e*, це видно з найзвичайнішого розуміння звукового значіння праслов'янського *ъ*, як *iē*⁴⁾.

3. Перед рефlekсами праслов'янського *i* геть мало не в усіх укр. говорах маємо нем'які приголосні, при чім у більшості говорів колишнє *i* (очевидно відкрите) наблизилося до *e*, в наслідок чого з'явилось таке поширене на дуже великій території української мови змішування ненаголошених *e* й *u* (укр. літ.), а подекуди й наголошених.

Що-ж до приголосних перед *e*, то, як уже сказано, вони паляталізуються в укр. говорах у тім випадку, коли сам *e* змінюється, про що так одностайно показують говори (приніс, лід..., принюос...). Отже, праслов'янські м'які *л*, *н*, *р*, *ц* перед *e*, як і перед рефlekсом праслов'янського *i*, мабуть іще до занепаду *ъ*, *ь* перейшли в напівм'які, себ-то змішалися з іншими *ле*, *ли*..., і далі змінювалися разом із останніми: з е м л ю ю., х в а л ю ю., к ъ н и г а (з *л*, *н* паляталізованими, а може й палятальними)... стали такі як і хвалити, лебеди, низъ... (з приголосними напівм'якими).

Перед *ь* напівм'які приголосні знов-же змінюються цілком відповідно до „позиції“, тоб-то в згоді з змінами самого голосного *ь*: переходить він до *e*, і приголосні тверднуть, зникає він, приголосні переходять у розряд м'яких: день, днем і т. ин. (див. 6).

4. Нефонетичні (спорадичні й з аналогією) випадки переходу *e* в *o* ілюструють з такою самою послідовністю умови чергування твердих і м'яких

¹⁾ Порівн. у О. Потебні „славянская позиция“. (Два дослідження..., ст. 108).

²⁾ Див. В. Ганцов, Діалектологічна класифікація українських говорів (Записки Істор.-Філолог. Відділу У. А. Н., кн. IV), ст. 18.. (у відбитці) та О. Потебня, Два дослідження..., ст. 119.

³⁾ Див. В. Ганцов, іб., ст. 17—18.

⁴⁾ Див. Г. Ільїнський, Праславянская грамматика, ст. 54..., особливо 56.

приголосних: лід (з *л* м'яким) — льоду (коли не леду), льон — льону (коли не лен — лєну, також ленний — льонний), сльоза — слизиви, вишеньок — вишневий, польовий — поле, дьоготь — деготь, горювати — горе, коньом — конем, землею — землею, вишньою — вишнею, до нього — до него, сього — сего і т. ин. Дуже пізні походження деяких із наведених прикладів безсумнівно, а такі як вишньою власне по деяких говорах української мови тільки тепер і з'являються при старих вишнею і т. ин., тоб-то коли вже й мови немає про м'який приголосний перед *е*, але неодмінно з пом'якшеним приголосним перед *о*.

Звичайно, зовсім інша річ *о* — *е* по піднебінних *жс, ч, ш, джс*: пшоно — пшениця, чорний — чернець, жонатий — женити і т. ин. Приголосні тут однакові перед *о* й *е* (найчастіш тверді), а це тому, що *жс, ч, ш, джс*, як знати, не тільки в передісторичну добу, а ще й значно пізніше були м'які, отвердівши в укр. мові десь у 14—15 віці, при чім фонетично послідовно, отже перед усіма голосними за винятком тільки деяких морфологічних категорій (збіжжя, кричять...). *о* з старого *е* по *жс, ч, ш, джс* перед складами з колишніми *з, о, а, у, ы* знаходимо в укр. мові з послідовністю фонетичного закону, таким чином цей факт ще раз підкреслює, що губні й зубні в час переходу *е* в *о* по м'яких приголосних м'які не були.

5. У наслідок тієї „української позиції“ сталася й зміна *е* в *а* в таких випадках, як зілля, насіння...: коли зникали *ь*, приголосні опинилися перед *й* (-тьє), і здатні на той час до паляталізації укр. приголосні зубні повинні були паляталізуватися, отже мали постати склади *не, те, ле...* всупереч „позиції“, але „позиція“ переважила і *е* змінилося в *а*¹⁾. Отож появу тут *а* треба вважати за органічне й спільно-українське явище²⁾, західно-українське-ж та північно-укр. *е* в таких випадках, як зілле, житте (зіле, жите); певно з'явилося пізніше разом із появою *е* з усякого *я*: взєв, шєпка...

Немає потреби доводити, що тільки аналогічного походження м'які приголосні перед *е* й *и* (укр. літ.) в прикметниках у східних українських говорах: синє, третій, третіми і т. ин. (тоб-то синьє, третій, третіми...). Що вони з'явилися під впливом фонетично правильних синя, третю і т. ин., це так само ясно, як і те, що в західних говорах під впливом фонетично правильних синє, третий, третих і т. ин. з'явилися нефонетичні сина, трета, трету і т. ин.

Крім цієї невеликої групи слів, у східних говорах є ще одним одно слово з м'яким приголосним перед *е*, це лє, лєтьєся..., де бачимо контамінацію з довгого м'якого приголосного ряду зілля... та дієслівного закінчення *е* ряду бере, дає...

6. Нарешті, залишається ще одна велика і найменш висвітлена група приголосних перед звиклими голосними переднього ряду. Група ця найменш

¹⁾ Аналогічно пояснює явище й Потебня, — див. його „Два изслѣдованія...“, ст. 119—120.

²⁾ Пор. А. Кримський, Украин. Грамм. I, 2, ст. 413...

висвітлена через брак надійних хронологічних дат що-до появи відпадання голосних.

Мало не всі ці явища зв'язані з дієслівними формами, а найперше треба відзначити *imperat. pl. 2 oc., indic. praes. 3 oc. pl. i sg. та infinit.* Усі ці форми зустрічаються в сучасній укр. мові в двох варіантах: з м'яким закінченням і твердим, причім, як відмітив уже проф. С. Смаль-Стоцький (*Grammatik...*, ст. 49), закінчення ці бувають одноманітні в окремих говірках— або всі тверді або м'які, тоб-то де буде, напр., ходити, носити, брати..., там і ходит, ходят... і ходіт, носіт..., де ходіть, брать..., там і ходіть, сидять... і ходіть, беріть... Звичайно, між иншим, твердять, що форми ходіт, носіт... і ходят, носят... властиві західнім та північним українським говіркам, насправді-ж вони досить відомі й на Лівобережжі в говірках Полтавщини й Харківщини. Але на території новоукраїнській (пізніше колонізованій) відносини твердих—м'яких закінчень у названих дієслівних формах иноді дещо инші супроти формули проф. Ст. Смаль-Стоцького. Так, форми *infinit.* на *-ти* поруч із формами на *-ть* тягнуться від Полтави аж до Старобільського (зафіксовані на Полтавщині, в околицях Харкова й околицях Старобільського), як також і форми *indicat. та imperat.* на *-т і -ть* (але в Старобільського немає матеріялів, отже їх можна тільки припустити¹⁾). Але з Ізюмщини починаючи і далі на південь форм на *-ти, -те, -т* в таких випадках, як ходити, ходіте, ідут, спит, ідіт, вже не трапляється (околиці Слов'янського, Запорожжя, Мелітопільщина), і можливо що їх там уже й немає²⁾.

Як відомо, походження цих дієслівних варіантів на *-т, -ть* в укр. мові остаточно не в'яснено як до хронології, так і до вихідного моменту³⁾. Не може тільки, на нашу думку, бути серйозних сумнівів що-до дуже давнього походження в укр. говірках закінчення *-т (-тѣ)* в 3 oc. мн. й одн. в *indicat.*, бо про це свідчить велике поширення цього закінчення в сучасн. укр. говірках, уперте вживання його в пам'ятках середньої доби, наявність його в инших слов'янських мовах (ст.-болгар. і говірк. російської) і, нарешті, неможливість пояснити його походження з *-ть* для тих говірок, де м'які приголомсні у визвуці не тверднуть. В кожному разі, як-би не розуміти походження *-т і -ть* в дієслівних закінченнях, чи до 11 в. відносити, напр., появу *imperat.* на *-ть*, чи до 17-го⁴⁾, ясно, що в цілій сукупності ці варіанти

1) Цікаво відзначити динаміку цих явищ: в автографах Ів. Котляревського форми *infinit.* знаходимо також на *-ти* й *-ть*, форми-ж *indicat.* виключно на *-т*, а *imperat.* на *-т і -те*; в автограф. Гр. Квітки-Основ'яненка форми *imperat.* виключно на *-т*, инші в згоді з сучасн. говірками Харківщини (околиць Харкова).

Давні про говірки з Лівобережної України тут, як і далі, взято з рукописного „Діалектологічного Архіву“ при Наук.-дослідчій Катедрі Мовознавства у Харкові.

2) У Шевченкових автографах форми з *-ти і -те* (спати, любити...) звичайні поруч із формами на *-ть*, але на *-т* зовсім немає.

3) Про походження форм *imperat.* на *-ть, -т* див. статтю Г. Іллінського: *Zur Geschichte des Imperativs im Kleinrussischen* у *Zeitschrift für slavische Philologie* В. II, Heft 1/2, 1925 р., ст. 126..., про *infinit.* на *-ти* и й *-ть* його-ж Пращлав. грам., ст. 506.

4) Див. згад. статтю Г. Іллінського, ст. 130.

закінчень хронологічно дуже різного походження, подвійність їх (-*m* і -*ть*), між иншим, завдячує наявності в мові двох рядів приголосних у визвуці — м'яких і твердих¹⁾ і жадних підстав не дає на довід колишньої м'якості приголосних в україн. мові, тим паче, що не тільки перед колишнім *e* (зниклим) приголосні бувають тверді (ідіт, беріт...), а й перед колишнім *i* в infinit.: куповат, бут²⁾. А що хронологічно відпаданя голосних відбувалося різно, видно вже з форм imperat. 2 ос. одн.: по голосних *i* (власне *jь* ?) скорочувалося тоді, як занепадали *ѣ* і *ь*, чому й маємо перед ними *i* з праслов. *o* [стіи, напій, бійся, діи (доіти) й ин.], але, здається, ніколи в говірках немає *i* в інших дієсловах, де звичайно вже буде *o* (приходь, приносъ, завозъ, виводь...). Ці останні очевидно пізно з'явилися, проте приголосні у визвуці м'які.

Розуміється, поставившись до питання чисто теоретично, не неможливо зрозуміти всі наведені факти української мови й з позиції О. Шахматова, тоб-то припустивши в праукраїнській мові („спільно-руськ.“) сполучення паляталізованих, а то й палятальних приголосних з голосними *e*, *i*, *ь*, і пізніше отвердіння їх перед *e* й *i* (*и*). Але-ж у тім-то й річ, що з такою теорією не миряться реальні факти української мови насамперед, а також і деякі інші факти.

По-перше. Склади *ле*, *ли...*, *не*, *ни...* на місці і праслов'янських м'яких і напівм'яких складів (див. угорі) ми знаходимо в сьогочасних українських говірках так послідовно одноманітними як до характеру приголосних, що здається неймовірним, щоб отвердіння приголосних у цих складах було пізніше за найстаріші українські фонетичні явища. Як могло статися, щоб не залишилися якісь говірки на великій обширі української мови (звичайно старожитної України) з прослідками складів *те*, *ле*, *тьі* (*тъи*), *льі*, (*льи*)..., надто коли за Шахматовим приймати в праукраїнській мові ще *t'ie*, *t'ii*? Як зрозуміти те, що справжнє отвердіння губних в українськ. говірках перед рефlekсами *ѣ* й *ь* ілюструється цілою гамою вказівок і фактів (п'ять, м'ясо, мнята, п'єсня, м'єсо, п'єть, в'їтер, вієтер, п'їть...)³⁾, а в той-же час нічого схожого немає для „отвердіння“ приголосних перед рефlekсами *e* й *i*, хоч із погляду Шахматова годилося-б навіть сподіватися в українських говірках форм „у здорові“, „на безголови“, „на безриби“, то-що замість „у здоров'ї...“ (въ съдоров'ѣи > у здоров'ї > у здорови)? Не можна-ж серйозно покладатися на прикордонну північно-західню смужку говірок українських з м'якими приголосними перед *i*, що натурально пояснюється впливом сусідніх мов з м'якими приголосними⁴⁾, особливо коли взяти на увагу поширеність твердих складів *те*, *не...*, *ти*, *ни...*,

¹⁾ Порівн. статтю Л. Васильєва в РФВ. LXX, ст. 170...

²⁾ Див. Ів. Зілинський, Проба упорядкування українських говорів—у Зап. Наук. Т-ва ім. Шевч., т. 117—118, ст. 353. Н. Дурново. Очерк..., ст. 235.

³⁾ Див. Опытъ діалектологической карты русскаго языка (Труды Москов. Діалектолог. Комиссія В. 5), ст. 60, 66..., А. Потебня, Зам. о малор. нар., ст. 41, 42. О. Шахматов, Arch. f. sl. Phil., V. 25, ст. 227, 228

⁴⁾ Див. Опытъ діалект. карты..., ст. 67.

на півночі¹⁾ і те, що там-таки трапляються говірки з твердими зубними перед *i*, як ходіти (не ходыты!) і т. ін.²⁾ Ці звукосполучення твердих зубних з *i*, коли він не спавсь із звуком *ы*, досить відомі ще й у говірках південно-західніх, і це властиво й відбиває праукраїнський стан приголосних перед *i* й *e* як не м'яких, цілком заперечуючи припущення про їх колишню паляталізованість³⁾.

По-друге. Пам'ятки української мови з найдавніших часів не дають жадних указівок на те, що в ній приголосні перед *e* й *i* були м'які. Ще в пам'ятках староболгар. мови приголосні м'які перед *e* (не кажучи вже за приголосні перед *i*) часто не розрізнялися на письмі з приголосними не м'якими⁴⁾, дані-ж пам'яток українських що-до цього ще більше поплутані. Що-найбільше вони вказують на намагання писарів більш-менш додержуватися традиційного написання **іє** в таких випадках як *кѣ нїєму*, то-що, і це може й свідчить за те, що на час появи україн. пам'яток старі м'які склади *не, ле (нѣ, лѣ)...* ще не зовсім отверділи в україн. говірках. Але вже з 12 віку (напр., з Галицької євангелії 1144 р.) старі написи **нїє, лїє, рїє** чим-раз більше заступаються написами *не, ле, ре*, а **іє** вживається переважно в початках складів. Правда, трапляються в українських пам'ятках і написи **іє** по *т, н*, то-що (дуже рідко), але чи можна-ж їм надавати якогось значіння, коли в старих текстах часто бачимо змішування літер як під впливом певних звукових процесів, так і без них (*ж-оѣ, л-лѣ-га, н-і-ї, з-ъ, з-о, б-ѣ* і т. ін.)?

В кожному разі вживання літер *e* й **іє** в староукраїнськ. пам'ятках, коли й не вказує прямо, само по собі, на тверду вимову приголосних перед *e*, то ще в далеко меншій мірі може свідчити за вимову м'яку⁵⁾.

По-третє. Немає жадних натяків на м'яку вимову приголосних перед передніми голосними в староукраїнській мові і в даних чужомовних письменників, як, напр., у грецьких транскрипціях назв порогів (Νεχσθή у К. Порфіроген.), у пізніших грамотах латинською мовою.

1) Ів., ст. 31, 57, 58, 73, 74, 75.

2) Див. К. Михальчук, Нарѣчїя, поднарѣчїя и говоры Южной Руси.. (Труды этнограф.-статист. Экспедиции въ Зап.-русск. край. Т. VII.), ст. 500.

3) Див. О. Огоновський, Studien..., ст. 38 та рецензію Т. Лера на Grammatik... проф. Ст. Смаль-Стоцького в Rocznik'y Slawistyczn'omu за 1914—15 р., т. 7, особливо ст. 96.

Останній, полемізуючи з проф. Ст. Смаль-Стоцьким у питанні про диспаляталізацію приголосних, власне сам суперечить собі, вказуючи на українські говірки з півпаляталізованими приголосними перед *e*.

4) Див., напр., А. Соболевскій, Древній церковно-славянській языкъ. Фонетика (літограф. вид.), ст. 24—25. W. Vondrák, Vergl. slav. Gramm. I, ст. 313, 328.

5) Змішування літер і його логічний висновок — означування одного звука різними знаками і навпаки, що з'явилося головним чином у наслідок певних фонетичних змін, проходить через усю історію українського письма, особливо що-до *ы, и, ъ, е: ы й и* для означування звука „и“ вживали з 11 в. мало не всі українські письменники аж до Куліша, так само, як і *и — ъ* для звука „і“; а *ъ — е* для „е“, як також *e* для „е“ й „е“ вживав і сам Куліш (небо — мое...). Навіть у сучаснім українськ. письмі є подібна двозначність: на синій книзі (=синій) — синій папір (=синий).

Отже, гіпотезу Шахматова не можна визнати за обґрунтовану на фактах мови.

Але, ставши на позицію протилежну до позиції Шахматова у цім питанні, тим самим мусимо не визнати й інших гіпотез його, що цілком базуються на першій, як от гіпотезу про перехід у певних умовах у „спільно-руськ.“ мові *e* в *ö*, *e* в *ä*, *ь* в *ö* і *ъ* та інших.
